

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7765>

Number: 73 , p. 483-492, Winter 2018

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayın Kabul Tarihi / Article Acceptance Date

27.07.2018

15.10.2018

Yayınlanma Tarihi / The Published Date

31.12.2018

BURGAZÎ FÜTÜVVETNÂMESİ'NDE GEÇEN BİR DEYİM:

“BİTİSİ KARA OLMAMAK”

AN IDIOM FROM BURGAZÎ FUTUVVETNÂMESİ:

“BİTİSİ KARA OLMAMAK”

Ümmühan Kaya Uygun

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-000>

*Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü,
aysenur.sir@dpu.edu.tr*

Öz

Tasavvuf çevreleri ve mesleki teşekküllerin bir tür nizamnamesi olarak kabul edilen fütüvvetnâmeler, Ahilik kültürünün en önemli eserleridir. Fütüvvet anlayışının işlendiği bu eserlerde, yüzyıllar öncesine uzanan bir kültürel geleneğe bağlı aynı meslek ya da topluluktaki insanların ortak dili saklıdır. Esnaf loncalarının da kullandığı bu dil; fütüvvet ehlinin çeşitli sebeplerle çoğu zaman da ihtiyaca bağlı olarak genel dilin sözcüklerinin kendilerine has anlamlar kazandığı özel bir dildir. Bu yönüyle fütüvvetnâmeler, Türk dilinin kaynak kitabı olma özelliğine sahiptir. Anadolu coğrafyasında Batı Türkçesi ile yazılan çok sayıda fütüvvetnâme mevcuttur. Bunlardan en eskisi, Yahya bin Halil bin Çoban el-Burgazî tarafından kaleme alınan *Burgazî Fütüvvetnâmesi*'dir. Eski Türkiye Türkçesi döneminden kalan eser, Batı Türkçesine ait söz varlığının kayıtlı örneklerinden biridir. Özellikle deyimler yönünden oldukça zengindir. Eserde geçen *bitisi kara olmamak* deyimini, “mahşer günü amel defterine göre günahkâr kullardan olmamak” anlamında kullanılmıştır. Türk milletin söz yaratma gücünden doğan bu deyimın arka planında Türk tarihi ve kültürel mirasının izleri vardır. Bu izler, yüzyıllar öncesine dayanan fütüvvet anlayışının esas alındığı Ahilik kültürüne aittir.

Bu çalışmada, *Burgazî Fütüvvetnâmesi*'nde geçen ancak günümüzde unutulmuş *bitisi kara olmamak* deyimini üzerinde durulacaktır. İki bölümden oluşan bildirinin ilk bölümünde, *bitisi kara olmamak* deyimine temel teşkil ettiği için *biti* sözcüğünün yapısı, anlamı ve kullanımı tarihî lehçelerden başlanarak örneklerle gösterilmiştir. İkinci bölümde, *biti* sözcüğünün deyimleşmiş şekli olan *bitisi kara olmamak* deyiminin anlamı ve kullanı-

mu verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik kültürü, Burgazî Futüvvetnâmesi, Bitisi Kara Olmamak, Söz Varlığı, Deyim

Abstract

Futuvvetnâmes, which are accepted as a kind of regulations of the sufi communities and professional organizations are the most important works of Akhism (Ancient Turkish Professional Unions). In these works dominated by mentality of futuvvet, common language of the people who are in the same profession or in the same community which is related to cultural tradition dating back centuries, is reserved. This language, which also used by tradesman guilds, is a special language in which the words of the general language have their own meanings because of various reasons, but often because of necessities of futuvvet communities. In this respect, the futuvvetnâmes have the feature of being the source book of the Turkish language. There are a great number of futuvvetnâmes written in Western Turkish in Anatolia. The oldest of these is the *Burgazî Futuvvetnâmesi*, which was written by Yahya bin Halil bin Çoban al-Burgazî. Old Turkey Turkish period the remaining work is one example of the registered vocabulary of Western Turkish. It is especially rich in terms of idioms. To say that the end of describing the qualities necessary for the presence of a bird is to be used in the sense of "being a sinner according to the book of affairs." The background of this saying arising from the power of word creation of the Turkish nation has traces of Turkish historical and cultural heritage. These traces belong to the cult of Ahilik, which is based on the understanding of futuvvet, which was based on centuries ago.

In this paper it is emphasized on the idiom of "bitisi kara olmamak" which takes place in *Burgazî Futuvvetnâmesi* although it is forgotten in contemporary written language. In the first part of this paper, consisted of two chapters. In the first chapter, the structure, meaning and usage of the word *biti* is illustrated with examples beginning from historical dialects, because of it constitutes the basis of the idiom "bitisi kara olmamak". In the second chapter, the meaning and usage of "bitisi kara olmamak", which is a form of *biti* converted to an idiom, is given.

Key Words: Culture of Ahilik (Ancient Turkish Professional Organization), Burgazî Futuvvetnâmesi, Bitisi Kara Olmamak, Vocabulary, Idiom

GİRİŞ

Bir dilde, zamanın ihtiyaçlarına göre yeni deyimlerin ortaya çıkması ya da kullanılma sıklığının azalmasıyla var olan deyimlerin artık kullanılmaması hatta özel anlamını yitirerek genel dilde yaşaması olağan durumlardandır. Deyimler açısından çok zengin bir dil olan Türkçede; bugün deyimlerin bazıları, kaynağı olan tarihî olaylar, tasavvuf hayatının gelenekleri, ahilik kültürünün uygulamaları unutulduğu hâlde genel dilde yaşamaya devam etmiştir. Mesela *pabucu dama atılmak*, ahilik geleneğinden gelip bugün genel dilde kullanılan deyimlerden biridir.

Türk dilinin deyimlerini içeren eserlerin çoğunun günümüz ya da yakın döneme ait deyimleri barındırmaları, daha önceki

dönemlerde kullanılmış ancak günümüzde kullanılmayan deyimlere genellikle yer vermemeleri geçmişe ait metinlerin anlamlandırılmasında kimi sıkıntılara yol açmaktadır (Demirkazık, 2013, s. 618). Türkçenin sadece söz varlığını değil, yüzyıllar içerisinde tevarüs eden kültürel birikimi yansıtmaları açısından da geçmiş dönemlere ait metinlerdeki deyimlerin tespit edilmesi ve anlamlandırılması gerekir. Bu ihtiyaca binaen Batı Türkçesinin kayıtlı ilk örneklerinden olan futüvvetnâmelerden istifade edilebilir.

Fütüvvetnâmeler, "İslâm dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran'da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve mesleki teşekküllere nüfuz eden fütüvvet kavramını konu edinen ve giderek bu teşekküllerin bir çeşit nizamnamesi hüviyetine

bürünen risalelerdir" (Ocak, 1996, s. 264). Bunlar, fütüvvet ehlinin zaman içerisinde ihtisaslaşması ve değişik müesseseler teşkiline gitmesi ile ihtisaslaşmaya paralel olarak genelden çıkıp, hususi bir gruba hitap eden kitaplar hâline gelmiştir (Torun, 1998, s. 41). Bu özelliğiyle fütüvvetnâmeler, fütüvvet geleneğinin en önemli taşıyıcıları kabul edilmiştir.

Anadolu sahasında bugün için bilinen en eski Türkçe fütüvvetnâme, Yahya bin Halil bin Çoban el-Burgazî tarafından yazılan *Burgazî Fütüvvetnâmesi*'dir. Eserin fütüvvet teşkilatı ile Ahilik kurumunun birtakım kavram, sembol, terim ve tabirlerden oluşan kendine mahsus özel bir dili mevcuttur. Bu dili oluşturan söz varlığının büyük bir kısmını deyimler oluşturur. Metinde geçen *ahi tutunmak* "Fütüvvet şeyhine bağlanmak" (BF 7b/07), *bil bağlamak* "Fütüvvet yoluna intisap etmek, ikrar vermek" (BF 45a/01), *dolıncak durmak* "Hürmetle eller bağlı bir şekilde durmak" (BF 59b/08), *dünyada dirilmek* "Fütüvvet yoluna girerek yeni bir hayata başlamak" (BF 7a/07), *eli açık olmak* "Cömert olmak" (BF 49b/07), *gönül ayinesine marifet saykalın urmak* "Gönül gözünü açıcı amellerde bulunmak" (BF 41b/02), *sofrası açık olmak* "Misafirperver olmak" (BF 50a/05), *yüzsüzlük düzmek* "Edep dışı bir düzen kurmak" (BF 3b/07) gibi deyimler bunlardan sadece birkaçıdır.

Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

"Türkçe şekil bilgisinde ve eklerinin kullanılışında, yeni görev dallanmalarına elverişli bir yapı özelliği taşıdığı gibi, anlam bilgisi açısından da yeni gelişmelere imkân veren bir esnekliğe sahiptir. Bunların dışında bir diğer yanı da anlatılması güç birtakım soyut kavramların karşılanmasıdır, somuttan soyuta yönelme eğiliminin ağır bastığı bir dil olmasıdır. Bu temel özelliği dolayısıyla, pek çok soyut kavramı, somut nesnelere benzetme veya somut olaylardan yararlanma yoluyla karşılamıştır. Bu yol, daha çok soyut kavramı; baş, kaş, göz, kulak, burun, el, diz, ayak gibi vücut organları ile yapılan hareketlerle anlatma veya dış dünyaya-

daki elle tutulur, gözle görülür çeşitli somut olaylara benzetme biçiminde kendini göstermiştir. Soyut bir kavramın karşılanabilmesi için somut bir örnekten hareket edilerek, benzetmeli, mecazlı kullanımların benimsenmiş olması, ister istemez o somut anlatımın uzun zaman içinde bu özel kullanım biçiminden kaynaklanan bir anlam kaymasına uğratmıştır. Böylece, anlamca birbirinden farklı yeni kavramlara karşılık olan birleşik fiiller ortaya çıkmıştır" (Korkmaz, 1998, s. 12). Bunlar, taşıdıkları özel anlamlarla Türkçenin söz varlığına büyük bir zenginlik katmışlardır.

Anlam kaymasına uğrayarak kaynaşıp kalıplaşmış birleşik fiiller, şekilce bir isim ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak bunları, gramer yapıları bakımından öteki birleşik fiillerden ayıran ayrılan bazı özellikler vardır. Belirli şekil kalıplarına sahip olan bu birleşik fiillerin onlardan ayrılan yönleri, fiilden önceki isim ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabilirdiği gibi bir isim grubu hâlinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir. Bu özelliği dolayısıyla fiilden önce gelen isim ögesi; fiile bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Ayrıca fiilden önceki isim ögesi birden fazla da olabilmektedir (Korkmaz, 2003, s. 838; 1998, s. 7).

Bu kuruluştaki birleşik fiillerin bir başka özelliği de yardımcı fiillerin yerine asıl fiillerin kullanılıyor olmasıdır; ancak bu yapıda yer alan kelimelerden biri veya hepsi ya sözlük anlamlarını kaybetmiş ya da deyimleşmiş durumdadır (Karahana, 2004, s. 75).

Gencan (1979), belirli şekil bilgisi kalıpları içindeki deyimleşmiş birleşik fiilleri; ad olanlar, sıfat görevli olan deyimler, belirteç olan deyimler, eylem görevli deyimler, eylem türevlerinin birkaç sözcükle değişik biçimlerde kaynaşmasıyla oluşanlar, durum takısı almış eylem türevleriyle öbekteşenler şeklinde (s. 311-328) inceler. Mesela *körü körüne* belirteç şeklinde, *gönül vermek* eylem görevli, *eli uzun*

sifat görevli, *yüzü gülmek* iyelik takısı tümlenle kalıplaşan eylemden olan deyimlerdir.

Bu açıklamalar doğrultusunda *Burgazî Fütüvvetnâmesi*'nde tespit edilen *bitisi kara olmamak* deyiminin de anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiil olduğu görülür. Deyiminin isim unsurunu *bitisi kara* isnat grubu, fiil unsurunu *ol-* yardımcı fiili oluşturur. *Bitisi kara*, metinde 2. tekil şahıs iyelik eki alarak *bitiñ kara* şeklinde geçmektedir.

Hatipoğlu'na göre (1963); "*Deyimlerin bir kısmı olumsuz fillerle kalıplaşmıştır, olumları kullanılmaz: Ağzını bıçak açmıyor (açmadı); gözünü (gözümü) budaktan sakınmaz (sakınmam); çöp atlamaz gibi*" (s. 229). *Bitisi kara olmamak* da *ol-* fiilinin olumsuz şekliyle kalıplaşarak kullanılmıştır.

Bitisi kara; eli açık, eli bağlı, gözü gönüllü tok, sütü bozuk gibi biri diğerine isnat edilen iki unsurun meydana getirdiği bir sözcük öbeğidir. Bir nevi sıfat-fiil grubunun kısaltılmış şeklidir. Hatipoğlu'na (1963) göre; "*Cümle hükmünde olmayan deyimlerin bir kısmı da sıfat olarak kullanılan ve iyelik eki almış olan şekiller*" (s. 226), Karahan'a (2006) göre de; "*Unsurlarında çekim eki bulunmayan veya sadece birinci unsurunda iyelik eki bulunan kısaltma gruplarıdır.*" (s. 80).

Öztürk (2008), anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiillerin bir isimle bir fiil unsurundan veya bir fiille bir başka fiil unsurundan oluştuğunu, isim unsurunun bu yapıda "özne, nesne zarf, yer tamlayıcısı" görevlerini aldığını (s. 46) söyler; bunları taşıdıkları öğelerin sayılarına tek ögeli, iki ögeli, üç ögeli, dört ögeli ve beş ögeli olmak üzere sınıflandırır. *Bitisi kara olmamak*, bu açıdan değerlendirildiğinde deyimün nesne+zarf+fiil kuruluşunda iki ögeli anlamca kaynaşmış birleşik fiil olduğu görülür.

Bitisi Kara Olmamak Deyimi

Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan birçok kelime bugün yazı dilinde ve ağızlarda yaşamasına rağmen, bunların karşıladıkları kavramlarda değişiklikler olduğundan bu kelimeler veya deyimler "kavram alanı boşlu-

ğu"na düşmektedir. Kavram alanında karşılığı bulunmayan göstergeler bir süre sonra arkaik hâle gelmektedir. Örneğin bu dönem metinlerinde sıklıkla rastlanan *burunduruk* "deveyi zapt ve idaresi için burnuna takılan ağaç ya da halka" (Dilçin, 1983, s. 41), *çakşağı* "içine taş parçaları konulmuş, sallandıkça ses çıkaran yuvarlak bir çocuk oyuncuğu" (Dilçin, 1983, s. 55), *çukal* [*çokal, çukar*] "Savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar giyerdi" (Dilçin, 1983, s. 59), *depingü* "hayvanın sırtını incitmemesi için eyerin ya da semerin altına konulan içi doldurulmuş keçe" (Dilçin, 1983, s. 64). "Kavram alanı boşluğuna düşen bu tür sözlüksel birimler dilde arkaikleşerek bir süre daha yaşamaya devam eder; bu boşluk başka bir kavram alanı ile doldurulmadığı takdirde bunlar dilden kaybolurlar. Bu birimler, söz konusu metinler üzerinde araştırma ve inceleme yapanları en fazla uğraştıran hususlardandır denilebilir" (Akar, 2015, s. 68).

Kavram alanı boşluğuna düşen deyimlerden biri, *bitisi kara olmamak*'tır. Deyim, "mahşer günü amel defterine göre günahkâr kullardan olmamak" (BF, 50b/08) anlamında kullanılmıştır. Bir milletin söz yaratma gücünden doğan bu deyim, ulusal bir damga taşımaktadır. Deyim, eskilere atalara aittir. Arka planında Türk tarihinin, kültürel mirasının izleri vardır. Bu izler, yüzyıllar öncesine dayanan fütüvvet anlayışının esas alındığı Ahilik kültürüne aittir.

Şekil yönünden deyimleri, cümle hükmünde olan ve olmayan şeklinde iki kısma ayırabiliriz. Cümle hükmünde olan deyimler; sözüün, anlam gücünü artırmak için duruma göre değişebilir, çeşitli kalıplara ve çekimlere girebilir, çok defa her şahsa bağlanabilirler. Deyimlerin çoğunu cümle şeklinde kullanmak mümkündür. Bunun dışında önemli bir kısmı da mastara bağlanarak kullanılır. *Gözden düş-, göze gir-, göz boya-, göz dik-, el uzat-, dile düş-, el ver-, göz at-, abayı yak-, dil dök-, surat as-* gibi deyimler, örnek teşkil eder. Mastarlar dışında *say beni sayayım seni, vur patlasın çal oynasın, tut kelin perçeminden; ayıkla pirincin taşını* gibi

emir kipi ile kullanılan deyimler de vardır (Hatipoğlu, 1963, s. 224-226).

*Burgazî Fütüvvetnâmesi'*nde bir ahide bulunması gerekli vasıfların anlatıldığı "Âhînüñ tonı necesi anı eydelüm her kim ehl-i tarîkat tonın geye yâ fâsık yâ fellâh yani fâsık fâsıklıktan çıkarur fellâhuñ fellâhlığın giderür yani ton kişiye muhtesibdür dilersen kim kıyâmet gününde bitîñ kara olmaya ve dahı şemasâr olmayasın tonuñdan sakın nece kişî kıyâmet tonundan ötürü tamuya gire" (BF, 50b/5-9) satırlarında geçen *bitisi kara olmamak* deyimini de bunlardan biridir. Ancak burada deyimmin fonksiyonu, doğrudan emir verme değildir. Deyim, bağlama bağlı olarak emir yolu ile gereklilik bildirmektedir.

Gülsevin (2002), konuyla ilgili olarak "Eski Türkiye Türkçesinde "İstek Kipi" Üzerine" adlı makalesinde; "Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verile gelen "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini ETTk.'de fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının ben tarafından istenmesi" vardır. ETTk.'de tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek, hem dilek-istek hem emir hem tavsiye yolu ile gereklilik hem temenni vs. göstermek için kullanılmıştır" (s. 38) der. İstek kipinin fonksiyonları hakkında açıklaması kayda değerdir.

Deyimin temel öğelerinden olan *biti*, Eski Türkçeden beri dilimizde mevcut olan bir sözcüktür. *Biti-* fiilinden türemiştir. Araştırmacılar, bu fiilin "yazı fırçası" anlamına gelen Çince *piēt* sözcüğünden geldiği konusunda hemfikirdir. Clauson (1972), fiilin kökeni ile ilgili şu bilgileri vermektedir: " 'yazmak; (bir şeyi Bel.) yazmak.' Bu kelime, Çince *pi* 'yazı fırçası'ndan gelen kaydedilmemiş alıntı bir kelime olan *bit'den türemiş bir kelime olarak kabul edilebilir; Moğ.da biç- olarak eski bir alıntı kelime olmuş ve bu Moğolca

kelime, bazı KD şiveleri tarafından tekrar geri alınmıştır... Osm. XIV. ve XV.'te 'kaderinde yazılmış olmak' anlamındadır" (s. 299-300; Erol Aslan, 2008, s. 205). Tekin (2001) ise, Eski Türklerin *yazı yaz-* anlamında *biti-* fiilini kullandıklarını ve bu fiilin Çince *biet "fırça" sözünden türediğini kaydeder: "Bitimek fiilinin iştikakı konusunda muhtelif ulemanın muhtelif fikirleri var. Bunlardan en yaygın olanı şudur: *biet diye Çince bir kelime varmış ve bu 'fırça' manasına geliyormuş. Daha işin ne olduğunu bilmediği bir zamanda, Çinli'nin 'yazı yazma' ile ilgili hareketlerini uzaktan gözleyen eski Türk, 'fırçayla bir şeyler yapmak' manasında tabii olarak bit+i- diye bir fiil türetiyor. 'Tabii olarak türetiyor' diyoruz; çünkü Türkçenin gelmiş geçmiş devirlerinde ve günümüzde hiç değişmeyen bir âdeti vardır: Mahiyetini, iç yüzünü bilmediği yani kendisine yabancı olan 'eylemleri', bu eylemle ilgili eşyalara, âletlere bazı ekler getirmek suretiyle ifade eder Türkçe. Bu ekler belli eklerdir ve bunlardan biri bugün en yaygın dört ekimizin arasında yer alır: +la-. Yani isimden fiil yapma eki: başla-, taşla-, kışla-, ütüle- gibi. Diğer +/- biçimindeki eklerden +da (ün+de- 'çağırma'), +sa- (su+sa- 'su arzu etmek, susamak') gibi eklerin yanı sıra bir de bütün ünlülerin yani sesli harflerin +/- eki olarak kullanıldığını görüyoruz. Bunlardan bugün en yaygın olanı +a-'dır: kan+a-, bun+a-, gibi. Eski Türkçede sesli harflerden i de aynı işi görüyordu. Aralarında ne gibi bir fark vardı bilemiyoruz. Yani niçin kan+a- yerine *kan+i-, bit+i- yerine *bit+e- denmiyordu? Herhalde bunun bir sebebi vardı" (s. 60, 61).

İnsanlığın bugünkü anlamıyla yazı yazmak bilgisine ulaşıncaya kadar çeşitli aşamalardan geçtiği düşünülürse bu aşamalardan ilki, resim yapmak, sert cisimler üzerine ucu sivri nesnelere semboller ve işaretler çizmektir. Buna bağlı olarak yazı ile ilgili hareketleri karşılayan fiiller, "resim yapmak, kazımak, oymak, yarmak" anlamlarıyla karşı-

lanmıştır. Bu durumda Çince *biet “fırça” sözünden türediği düşünülen *biti-* fiilinin kökeni ile ilgili yapılan açıklamalar da kabul edilebilir.

Oğuzların XIII. asırda Anadolu’da kurdukları yazı dilinde, ‘yazı yazmak’ eylemi için *biti-* fiilini kullanmadıkları bilinmektedir. Bu konuda Mahmud el-Kaşgarî, Türk dilinde ilk defa *yaz-* fiilinin *yazı yaz-* anlamında MS. XI. asırda Oğuzca ağız özelliği olarak kaydedildiğini de söyler: “*ol bitig yazdı*” “O bir kitap yazdı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 376). Tekin, Kaşgarlı’nın bu kaydının önemine işaret ederek *yazı yaz-* anlamındaki bu fiilin Karahanlı Türkçesinde görülen bir ağız özelliği olduğunu, bir süre sonra batıya göç edip Doğu Akdeniz Bölgesi’ne yerleşen Oğuz Türklerinin konuşma dilinde görüldüğünü dile getirir.

TS’de, Oğuzların Anadolu coğrafyasında *biti-* fiilinin “1. nasip etmek, mukadder kılmak 2. kısmet olmak, mukadder olmak” (TS, I-1963, s. 619) anlamlarıyla kullandığı belirtilmiştir. Fiilin “meydana getirmek, hâsil olmak” anlamıyla “*Göndere ana mühürlü bir biti /Yâ İlahî bize de anı biti*” (Muh. XV. 402) “Gönder onu mühürlü bir mektup. Ya İlahi, bize de onu nasip et!” kullanıldığı görülür. Ancak TS’de “kısmet olmak, mukadder olmak” anlamıyla verilen örnek, anlamıyla bağdaşmamaktadır: “*Çü ben ettiğim fikr yanlışı imiş / Ne kim bitimiş ise ol imiş iş*” (Süh. XIV. 239) “Çünkü benim düşündüğüm yanlışı. Ne ki Tanrı yazmış iş o imiş.” (TS, I-1995, s. 620). Bu örnekteki *biti-* fiili “(Tanrı) alın yazısı yazmak” anlamında kullanılmıştır.

Clauson (1972), *biti-* fiilinden türeyen *bitig* sözcüğünün anlamı ve kullanımıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapar: “*biti*’den somut isim; yazılı herhangi bir şey için genel kelime, ‘kitabe, kitap, mektup, doküman’ vs. Sadece GD Türkçesinde pitik, pütük yaşıyor ve Kuz. B Kar. L., T., Krm.’da bitik; XIX. Osm. sözlüklerinde *biti / bitik* “Eski Türkçe’ olarak kaydedilmiştir. Osm. XIV.’te de ‘ölüm ilanı, bir kişinin yaşamı boyunca yaptığı işlerinin kaydı ve ölümünden sonra yayınlanmış kaydı’ anlam-

larındadır (s. 303; Erol Aslan, 2008, s. 206). Gülensoy (2007), sözcüğün Moğolcada *biçig* “yazı” (s. 152) şeklinde kullanıldığını söyler.

Gabain (2000), Eski Türkçede *bitig* şeklinde kullanılan sözcüğü, “yazı, harf, mektup, vasiyetname, kitap” (s. 268) anlamlarıyla karşılar. Ayrıca “*bunça bitig bitidim*” “Bunca kitabeler yazdım” (s. 67) “ve yana bo ülüş içinte samtso açarı tañri tawgaç han birle katın bitig idmiş sawlar üküş ol” “ve bu bahiste Tripitaka hoca ve Çin hanı hazretlerin birbirlerine tekrar mektuplarla gönderdikleri sözler vardır” (s. 96) şeklinde sözcüğü örneklendirir.

Tekin (2008), *Orhun Yazıtları* adlı kitabında sözcüğün “kitabe, yazı” (s. 131) anlamında kullanıldığını işaret eder: bark itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi tabgaç kagan çikanı çañ señün kelti (KT K13) “Türbe yapımcısı, süsleme sanatçısı (ve) kitabe ustası (olarak) Çin imparatorunun yeğeni General Çang geldi” (s. 39).

Caferoğlu (1993), Eski Uygur Türkçesinde *bitig* sözcüğünün; “1. yazı, kitap, belge, vesika, vasiyetnâme 2. hurufat, harfler, alfabes” (s. 30) şeklinde kullanıldığını belirtir. Bu bilgiye göre *bitig*, bu dönemde yeni anlamlar kazanmıştır.

Karahanlı Türkçesinde *bitig* sözcüğünün; “1. mektup 2. kitap, Kur’an-ı Kerim 3. levh-i mahfuz 4. kitap hükmü 5. yazı 6. ferman, buyruk 7. parça, pay, sayfa, mecaz-ı mürsel yoluyla yazılı sayfa, yazı 8. Tevrat 9. Zebur 10. sicil üzerine yazı yazılan her şey, sahife 11. İncil 12. Kur’an vasfı olan ilim karşılığı kullanılan anlamıdır. Kesin bilgi demektir.” (Ünlü, 2012, s. 135-137) şeklinde kullanıldığını kaydedilmiştir. KB’de sözcüğün “vasiyetname” anlamında kullanımı tespit edilmiştir: bu edgü yanıtı bitig / bitip kodtum emdi sanga ay tetig “Bu iyiliğin karşılığı olarak, ey zeki insan, şimdi sana vasiyetname yazıp bırakıyorum” (Arat, 2006, s. 1354/308). Kaşgarî, *bitig*’e “kitap; mektup; yazılı kâğıt; yazı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 590) anlamlarını verir ve bunları şu şekilde örneklendirir: *ol bitig okıtsadı* “o kitabı okutmak istedi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 153/132); *ol ewke*

bitig ötgürdi "adam evine mektup gönderdi" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 120/107); *Anuñ bitigi belgülig* "onun yazısı açıktır" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 193/165); *ol bitig türdi* "0, yazılı kâğıt vb. şeyleri dürdü" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 267/234). Ayrıca sözcüğün Oğuzcada "muska" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 193/165; Atalay, IV-1999, s. 96) anlamında da kullanıldığını kaydeder: "Oğuzlar 'kovuç' yerinde kullanırlar 'yèl kovuz bitigi' denir ki, 'cin çarpmasına karşı afsun, üfürük' demektir" (Atalay, III-1999, s. 164). Sözcük için verilen bu karşılıklar, temel anlamı "yazılı olan şey" olan *bitig*'in XI. yüzyıldan itibaren anlam alanının oldukça genişlediğini göstermektedir.

Harezm Türkçesinde *bitig* sözcüğünün "mektup; kitap" (Ünlü, 2012, s. 103) anlamıyla kullanıldığı kaydedilmiştir. NF'te sözcüğün 'mektup' anlamıyla kullanımının yaygın olduğu görülür: "Peygamber 'as'ka Abû Sufyânning bitigi geldi" "Hz. Peygamber'e Ebu Sufya'nın bir mektubu geldi" (Eckman, 2004, s. 32/24); Muhammed aydı: Katingda bitigi bar mu? tedi erse: Bitigim yok, tedi "Muhammed: Yanında mektup var mı? diye sorunca: "Mektubum yok" dedi (Eckman, 2004, s. 133/94). Sözcük, NF'te "yazı" anlamıyla da kullanılmıştır: "yâ takı kişi birle aytışursang yâ takı bitig bitip manga okıtursang mendin harâm sen, tep aydı" (NF 189/10) "bir kişiye söyletir veya yazı yazıp bana okutursan benden boşsun, dedi" (Eckman, 2004, s. 189/130). KE'da sözcük, *bitig bitimek* "okuma yazma bilme" anlamıyla *men bitig bilmes-men okugayım* "Ben okuma yazma bilmem, (nasıl) okuyayım" (Ata, 1997, s. 276) örneğinde kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesinde *bitig*, MM'de "kitap" anlamında geçer: "Özüng üzre nurdın bitilmiş bitig / Okıp ukxa bolmas munı köp tetik" "Özün üzere bu kitap nurdan yazılmış" (Toparlı, 1988, s. 326). CCI'de *bitik* "1. kitap 2. defter 3. yazı"; CCII'de *bitik* "İncil" *bitiv* "mek-

tup", *bitiv* "Kutsal Yazılar", anlamlarında kullanılmıştır. Sözcüğün "İncil" anlamıyla "yarlı miskin kişiler yakşı bitik bilmesler" (CCII 59a/9) "Yoksul ve zavallı kişiler, İncil'i çok iyi bilmezler" (Argunşah ve Güner, 2015, s. 267), "mektup" anlamıyla; "uzun ağaç başında ulu bitiv bitidim" (CCII 60a/21-22) "Uzun ağaç başında mektup yazdım" (Argunşah ve Güner, 2015, s. 254), "Kutsal Yazılar" anlamıyla; "üçünçi künde ölümünden koptı bitivler aytgança kökge agınmış Atanıñ oñında olturup turur" (CCII 74b/10,11) "Üçüncü günde ölümünden dirildi. Kutsal Yazılar'ın bildirdiğine göre, o göğe yükselmiş ve Tanrı'nın sağına oturmuş" (Argunşah ve Güner, 2015, s. 307) kullanımı tespit edilmiştir.

Eski Oğuz Türkçesinde *biti* şeklinde kullanılan sözcüğün; "1. mektup, yazılmış şey 2. defter-i a'mâl (amel defteri) 3. senet, belge" (TS, I-1995, s. 615-619; Dilçin, 1983, s. 36) 4. sahifeler, birkaç sahifeden ibaret küçük kitap" (Topaloğlu, 1978, s. 96) anlamları mevcuttur. Sözcüğün bu anlamlarda kullanımı, şu örneklerde tespit edilmiştir: "Sözi bitide nice düzmek gerek / Nice başlamak kanda üzmek gerek (SN, 5112/541) "Sözü mektupta nasıl düzmek gerek? Nasıl başlamak, nerede kesmek gerek?"; İy Çalabumuz! İvdür bizüm için, bitümüzi -yâ ülümüzi azabda-, hisab gününden ilerü" (Sat. XV. 38/16) "Ey Rabbimiz, bizim için amel defterindeki payımıza düşen azabı hesap gününden önce ivedi sıkıştır"; Gelin ana yazınız hem bir biti / Muhkem olsun aramızda bu satı (Yuz. Şeyd. 15) "Gelin, ona bir senet yazınız ki aramızdaki bu satış muhkem olsun."

Eski Türkiye Türkçesi dönemine ait metinlerin bazılarında sözcük bitik şeklinde kullanılmıştır. Tespit edilen örneklerden bazıları şöyledir: her âdem oğlunun asduk 'ameli bitiklerini bogazında dahı çıkaruruz aña kıyâmet gününde bir bitik tapar anı açılmış 'amelleri anda yazılmış eydüriz (SKT, s. 300a/3; Küçük, 2014, s. 206) "(Biz) her ade-

moğlunun amel defterini boğazına astık. Onu kıyamet gününde çıkarırız. Amellerinin yazıldığı sayfayı açarız ve oraya yazılanları (bir bir) söyleriz.”

Biti sözcüğü, bugün ölçünlü yazı dilinde kullanılmadığı hâlde Anadolu ağızlarında “mektup; kitap; muska” anlamlarının yanında “yazman; defter; forma, kitap parçası; vesika, vekâyetname, kart, kimlik cüzdanı, tezkere” anlamlarını da kazanarak kullanılmaktadır. DS’de, *biti*’nin tespit edilen anlamları ve kullanıldığı yöreler şu şekilde verilmiştir: *biti* “yazman”; *biti* (I) [*bitik* (II), *bitik* (V) 1, 2, 3, 4] 1. defter (-Af.; Tacin *Bünyan -Ky.) 2. mektup (Cebel *Egridir -Isp.; Yenipazar -Ay.; -İz.: Türkistan, Zn.; *Beşiktaş -İst; -Çr-: -Ank.); [*bitik* (V) -1] (-Ks.; -Sv.; Kn.) 3. kitap (*Lapseki/Çkl.; *Niksar -To.) [*bitgi* (II)] (*Çerkeş- Çkr.); [*bitik* (V) -2] (-Çkr.; -Ks.; *Erciş -Vn.) 4. forma, kitap parçası (Ahırköy *Söğüt -Bil.) 5. muska (Çkr.); [*bitik* (V) -3] (Erciş -Vn.) 6. vesika, vekâyetnâme, senet, kart, kimlik cüzdanı, tezkere (Şabanözü *Polatlı -Ank.); *biti* (IV) [*bitici*, *bitikci*] yazman. (*Osmancık -Çr.) (DS I, 2009: 710). Gülensoy (2007), bu sözcüğün Tunceli ve yöresinde *wittik* “askerlik şubesinde gönderilen çağrı mektubu” (s. 152) anlamında yaşadığını söylemektedir.

Günümüzde *biti* sözcüğü, sadece Anadolu ağızlarında değil, çağdaş Türk lehçelerinde de yaşamaktadır: KarH/T. *bitig* “mektup”, Kumd. *piçig* “kitap”, YUyg. *pütük* “tezkere, mektup” (Gülensoy, 2007, s. 152).

Bitisi kara olmamak deyimleşmiş birleşik fiilinde geçen diğer unsur, *ol-* fiilidir. Sözcük, *bitisi kara* isim unsuru ile birlikte kullanılarak deyimleşmiştir. Deyime yüklenen anlam ise, fütüvvet teşkilatı ile ilgili olduğu için Ahilere özgü dilde yerini almıştır. Zamanla kullanımdan düşen bu deyimın arkaik bir dil unsuru olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Eski Türkiye Türkçesi dönemi metinlerinden olan *Burgazî Fütüvvetnâmesinin* söz varlığı üzerinde yapılan çalışmada *bitisi kara olmamak* ile ilgili elde edilen veriler şunlardır:

1. Dilimizin fiil dışındaki öteki deyimlerinde olduğu gibi, kalıplaşmış birleşik fiillerde de gerçekleşmiş sosyal olaylardan, bir hikâyeden veya eski geleneklerden kaynaklanan kalıplaşmalar da vardır (Korkmaz, 1998, s. 14). *Bitisi kara olmamak*, “mahşer günü amel defterine göre günahkâr kullardan olmamak” anlamında kullanılan anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiildir.

2. Eski Oğuzca ile kaleme alınan metinlerden SN, DK, YZ gibi kaynakların yanında TS taranmış ancak bu deyimleşmiş birleşik fiile rastlanılmamıştır. *Burgazî Fütüvvetnâmesi*’nde tespit edilen bu birleşik fiilin ilk defa bu eserde kullanıldığı söylenebilir.

3. Deyim, DS’de de taranmış fakat belirlenememiştir. Anadolu ağızlarında da yaşamamaktadır. Bu sebeple *bitisi kara olmamak*, eskicil bir dil unsuru olarak kabul edilebilir.

4. Birleşimin isin unsuru ile fiil unsuru arasındaki birleşme özelliklerine göre *bitisi kara olmamak*, iki ögeli kalıplaşan deyimleşmiş birleşik fiildir. Taşıdığı öge bakımından da nesne+zarf+fiil kuruluşundadır.

5. İsim ögelerinden olan *biti* sözcüğü, Eski Türkçe dönemlerinden itibaren Türkçenin tarihi lehçelerinde *bitig*, *bitik* ya da *biti* biçiminde kullanılmıştır. Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde sözcüğün kullanımı ile ilgili örnekler, “mektup, yazılmış şey; amel defteri; senet, belge” anlamlarını içerir. “Sahifeler, birkaç sahifeden ibaret küçük kitap” anlamındaki örnekler ise seyrek. Bugün Kuman, Karay ve Yeni Uygur Türkçesi ile Anadolu ağızlarında farklı şekil ve anlamlarda yaşamaktadır.

KISALTMALAR

BF	Burgazî Fütüvvetnâmesi
DK	Dede Korkut
DS	Derleme Sözlüğü
GD	Güneydoğu şiveleri
ETTk.	Eski Türkiye Türkçesindeki
Kar .L.	Karaim-Lutsk Türkçesi
KB	Kutadgu Bilig
KD	Kuzeydoğu şiveleri
Krm.	Kırım Türkçesi

Kumd.	Kumanda Türkçesi
KÜD	Kemal Ümmî Divânı
MM	Mukadimetü'l-Edeb
Muh.	Muhammediyye
NF	Nehcü'l-Ferâdis
Osm.	Osmanlı Türkçesi
Sat.	Satır arası Kur'an Tercümesi
SKT	EAT Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi
Süh.	Süheyl ü Nevbahar
TDK	Türk Dil Kurumu
TS	Tarama Sözlüğü
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü
YUyg.	Yeni Uygur Türkçesi
Yuz. Şeyd.	Yusuf ve Zeliha

KAYNAKÇA

- AKAR, A. (2015). "Dede Korkut Hikâyerinde Geçen Bir Deyim: butun binmek", 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri C. 3, 16-18 Ekim 2014: 67-70.
- AKKUŞ, M. (2007). Kemal Ümmî Divânı (İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım). Niğde: Niğde Belediyesi.
- ALİBEKİROĞLU, S. (2015). "Ol- Fiilinin Türkiye Türkçesi Standart Dilindeki Kullanımları". Gaziantep University Journal of Social Sciences, C/S. 14 (1): 193-206.
- ARSAL, O. (2010). Kitâb-ı Fütüvvet (Radavi? Transkripsiyon-İnceleme-İndeks), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ATALAY, B. (1945). Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye. İstanbul: Kışeçilik ve Matbaacılık T.A.Ş.
- _____ (1999). Divanü Lugat-it Türk Tercümesi (3. cilt). Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (1999). Divanü Lugat-it Türk Dizini "Endeks" (4. cilt). Ankara: TDK Yayınları.
- BOZKIR, İ. (2006). Ötemiş Hâcî'nin Çingiz Nâme'si ve Dil Husûsiyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırkkale.
- CAFEROĞLU, A. (1993). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CLAUSON, S. Gerard (1971). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
- ÇAĞATAY, S. (1945). Altun Yaruk'tan İki Parça. Ankara: TTK Basımevi.
- DİLÇİN, C. (1983). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (1991). Mes'ûd Bin Ahmed Süheylü Nev-Bahâr İnceleme-Metin-Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.
- ECKMANN, J. (2004). Nehcü'l-Ferâdis Uştmağların Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) (1. cilt Metin) (2. cilt Tıpkı Basım), Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. ve AKKOYUNLU Z. (2014). Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, M. (2000). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- EROL, ARSLAN, H. (2008). Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri. Ankara: TDK Yayınları.
- GABAIN, A. V. (2000). Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- GENCAN, T. N. (1966). Dilbilgisi, Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKYAY, O. Ş. (2006). Dedem Korkudun Kitabı Kitab-ı Dedem Korkut âlâ Lisân-ı Taife-i Oğuzan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- GÖLPINARLI, A. (1953). "Burgazi ve Fütüvvetnamesi". İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, 1-4 Ekim 1953 - Temmuz 1954: 76-154.
- _____ (1977). Tasavvuftan Di-

- limize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- GÜLENSOY, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü –Etimolojik Sözlük Denemesi (1. cilt). Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (2002). “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine”. İlmî Araştırmalar, S. XIII, İstanbul: 35-50.
- HATİPOĞLU, V. (1964). “Kelime Grupları ve Kuralları”. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963, S. 234, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 203-244.
- KARAHAN, L. (2006). Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1998). “Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları”. Türk Dili Dergisi, S. 559, Ankara: TDK Yayınları, 3-14.
- _____ (2003). Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- KÜÇÜK, M. (2014). Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası Kur’an Tercümesi. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖLMEZ, KARGI, Z. (1996). Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Sözlüğü). İstanbul: Simurg Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (2016). Dede Korkut-Dresden Nüshası-Metin, Dizin. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAN, M. (2001). Yüksek Öğretimde Türk Dili-Yazılı ve Sözlü Anlatım. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZTÜRK, D. ((2008). Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller. Ankara: TDK Yayınları.
- PALA, A. (1983). Burgazi Fütüvvetnamesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PARLATIR, İ. (2008). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Deyimler. Ankara: Yargı Yayınevi.
- TEKİN, Ş. (2001). “Yazı Yazmak Nereden Geliyor?”, İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler. İstanbul: SimurgYayınları, 58-70.
- TEKİN, T. (2003). Orhun Türkçesi Grameri. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TOPALOĞLU, A. (1978). Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi (2. cilt). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Milli Eğitim Basımevi.
- TOPARLI, R. (1988). Muînü’l-Mürîd. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TORUN, A. (1998). Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Milli Eğitim Basımevi.
- ÜNLÜ, S. (2012). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
- _____ (2012). Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
- YILMAZ, G. (2009). Türkçede Kısaltma Grupları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- YILMAZ, K. (2006). Burgazî Fütüvvetnâme Dil İncelemesi-Metin-Sözlük, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- YÜCE, N. (1993). Mukaddimetü’l-Edeb Hvarizm Türkçesi ile Türçümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks. Ankara: TDK Yayınları.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Sır DüNDAR, A. N. (2018). Burgazî Fütüvvetnâmesi’nde Geçen Bir Deyim: “Bitisi Kara Olmamak”, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7765>, Number: 73 Winter 2018, p. 483-492.